

Юрченко Є. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ “САМОЗАХИСТУ” У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В статті розкривається порядок закріплення правових знань щодо механізму захисту прав особи в процесі фахової підготовки соціальних працівників. Внаслідок донесення педагогами правової інформації встановлено здатність кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань всіма засобами, не забороненими законом. Це можливо здійснити як через звернення до органів державної влади: адвокатури, прокуратури, нотаріату, суду та інших, так і самостійно. В напрямку самостійного захисту прав особи державою закріплено термін “самозахист”. Він визначається як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Роз’яснено, що взаємності від наявного у особи правового статусу, як додатковий спосіб державного захисту, встановлені гарантії для всього населення і особливо кризових груп у вигляді державної допомоги, соціальних пільг та послуг.

***Ключові слова:** права особи, самозахист, державні гарантії, правовий статус, державні органи.*

З приходом людства до цивілізованості першочергову увагу було надано вільній реалізації особою своїх прав та інтересів і побудові ефективних механізмів їх захисту. Підґрунтям для цього стала прийнята система нормативно-правових актів міжнародного зразку, яка дозволила закріпити поняття “захист” на юридичному рівні. Незважаючи на те, що Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів в сфері прав людини, їх дія на території нашої держави залишається теоретичною.

До забезпечення належних особі прав треба підходити зважено, враховуючи інтереси усіх членів суспільства, не допускаючи політичних зловживань, захищати їх, в тому числі самостійно шляхом самозахисту. Для проведення ефективного самостійного захисту безумовно потрібні знання про його юридичні межі. Тому-то актуально, в процесі правової підготовки соціальних працівників акцентувати увагу на донесенні правової інформації до студентів як базової, що містить основні визначення, способи захисту та проблеми його здійснення.

На допомогу тут приходять правова освіта, яка дає базові правові знання, формує у студентів правосвідомість про можливості захисту своїх прав, розкриває послідовну систему гарантованого державного права особи на захист. В напрямку надання такої правової освіти соціальним працівникам працює кафедра соціально-правового захисту населення. Шляхом проведення лекційних занять, семінарських та практичних, ознайомлення з українським та зарубіжним законодавством науково-педагогічними працівниками кафедри розкрито теоретичні засади формування механізму

захисту прав особи і виокремлено як один із важливих способів – самозахист.

В науковій сфері питання захисту прав особи торкалося різних аспектів дослідження. Ми зосередимо свою увагу на педагогічних і юридичних науках. В системі юридичних наук проблемі захисту прав особистості присвятили свою увагу С. М. Паламарчук, А. В. Молдован, Л. В. Пастухова, Л. В. Кулачок, М. М. Казаков та ін. Питаннями самозахисту в юриспруденції займалися Л. Л. Стецюк, О. І. Антонюк, К. О. Гориславський, П. М. Годлевський, І. М. Осолінкер та ін. В педагогічних науках окремо увага дослідженням у сфері самозахисту вагомо не приділялася, але загалом в цьому напрямку працювали Н. І. Агарова, І. М. Ковчина, О. Л. Караман, Т. В. Янченко, Т. І. Бессонова, Л. В. Кальченко, В. Ю. Юва, О. В. Лісовець та ін. Серед розглянутого нами наукового доробку проблематиці формування поняття “самозахисту” у системі захисту прав особи в процесі правової підготовки соціальних працівників не надано достатньої уваги.

Відповідно до національного законодавства кожна особа має право на захист свого особистого немайнового або майнового права. Педагог доцільно має пояснити, що способів захисту є достатньо, це поняття використовується в усіх галузях права, але перевищувати його в будь-якому разі не можливо.

За Великим енциклопедичним словником дається визначення захисту цивільних прав, а саме як дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а також охоронюваного законом інтересу [1, с. 290].

Професор І. М. Ковчина зазначає, що традиційно в поняття захист у значній мірі вкладали правовий зміст. Так, захист об'єднував у собі два види правової діяльності – навчання правам і обов'язкам, які вважаються у юридичній науці антиподами, але такими, що не можуть існувати один без одного. У педагогічній науці, зокрема соціальній педагогіці та соціальній роботі, об'єкт і методи вивчення захисту населення і соціально-правової діяльності співпадають, тому соціально-правовий захист населення можливо і потрібно розглядати, як “поняття юридичної і педагогічної наук, точніше, як інтегроване поняття” [2, с. 86].

Варто сказати, що саме в поняття правовий захист можна вкласти різне наповнення. Це як безпосередньо закріплені державою способи захисту, так і державні гарантії. Отримання останніх багато в чому залежать від правового статусу, який займає особа в державі.

В юриспруденції правовим статусом особи визначається система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт

права координує своє поведінку в суспільстві. Наявність того чи іншого правового статусу залежить від правосуб'єктності. Правознавці виділяють такі види правових статусів особи як загальний, спеціальний та індивідуальний. Хоча в ідеалі ці статуси є нероздільними, все ж від їх наявності залежить отримання від держави різнобічних видів державної допомоги, пільг та обслуговування.

Вищевказану категорію захисту розкрито в дисципліні право соціального забезпечення. В структурі курсу такий захист прийнято називати соціальним. Як зазначають І. М. Ковчина, М. В. Черненко, І. Ю. Радчук соціальний захист – одна з головних умов реальності правового статусу особистості в державі [3, с. 12].

Соціальний захист включає в себе систему забезпечення та обслуговування престарілих та непрацездатних громадян, а також сімей, де є діти. В Україні система соціального захисту включає пенсії, допомоги працюючим під час тимчасової непрацездатності, у зв'язку з вагітністю й пологами та ін., багатодітним і одиноким матерям, малозабезпеченим сім'ям, у яких є діти, утримання й забезпечення престарілих та інвалідів у будинках інтернатах, протезування, професійне навчання та працевлаштування інвалідів, пільги інвалідам та багатодітним сім'ям [4, с. 378].

В українському законодавстві, керуючись міжнародними стандартами надано достатній перелік способів захисту особою своїх прав. Однак важливим залишається сформувані в правовій свідомості соціального працівника вагомі аргументи, керуючись тими ж нормами законодавства та педагогічними і моральними принципами щодо неможливості і неправомірності перевищення меж захисту або своїх дозволених повноважень, адже це призведе до самочинства. В такому разі особа може перейти від потерпілого до обвинуваченого.

Так, згідно ст. 55 Конституції України державою визнається право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань всіма засобами, не забороненими законом. Як закріплено конституційно кожен може захистити себе як самостійно, так і за допомогою власних вольових дій відповідно до ст. 59, звернувшись за правовою допомогою до органів державної влади, а також за допомогою до суду [5].

Як відомо існує три гілки влади, до яких можна звернутися: законодавча, виконавча, судова. Особа має право подати звернення до будь-якого діючого міністерства, якому підвідомче її питання. Окрім того є спеціалізовані органи, які займаються захистом прав особистості, це і нотаріат, прокуратура, адвокатура та ін.

Кодифікованим законодавством, зокрема Цивільним Кодексом України (далі – ЦК) у ст. 18 передбачено, що особа має право на захист нотаріусами

шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі [6]. Обов'язком нотаріуса є сприяти громадянам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду [7].

Представництво прокуратурою інтересів громадянина в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина. Підставою представництва є неспроможність особи через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження [8].

Якщо говорити про адвокатуру, то відповідно до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" особа має право звернутися до адвоката як за захистом, так і для отримання представництва. Захисні функції адвокат виконує при забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого [9]. Тобто в даному разі це юрисдикція галузей кримінального та адміністративного права. Окрім того, адвокати можуть представляти інтереси особи в цивільному та господарському судочинстві.

Відповідно до ст. 17 ЦК особа за захистом своїх прав може звернутися до Президента України, якому надається право здійснювати акт помилування. Як зазначає В. М. Мойсеєнко, акт помилування не скасовує і не змінює положень Кримінального Кодексу України, не декриміналізує певні діяння, а також не скасовує і не змінює вироку суду в конкретній справі, бо помилуванням не ставиться під сумнів законність вироку чи його обґрунтованість. Помилування лише полегшує долі осіб, засуджених за вчинення злочинів, і є проявом гуманізму та милосердя до них з боку держави [10, с. 191].

Навчальною дисципліною цивільно-процесуальне право розкрито порядок звернення до суду за захистом своїх прав. Способами захисту цивільних прав та інтересів відповідно до ст. 16 ЦК можуть бути: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади [6].

М. Д. Бойко називає вищевказані способи захисту спеціальними і вказує, що крім них існують ще так звані виняткові, тобто коли громадянин без звернення до будь-яких органів може сам особисто захистити свої права чи права інших осіб, навіть шляхом завдання шкоди третім особам. Цивільне

законодавство не визначає протиправними дії, внаслідок яких було завдано шкоди нападникові на особу, що вчинила ці дії, або на третю особу, яку вона захищала, або з метою захисту інтересів суспільства чи держави. М. Д. Бойко визначає це як необхідну оборону, тобто різновид самозахисту [11, с. 58].

Термін “самозахист” по-різному знаходив законодавче закріплення у різні періоду існування людства. У ранньому римському праві переважали дві форми захисту: самозахист і позовний захист. Формами самозахисту були необхідна оборона – заподіяння шкоди порушнику в процесі вчинення ним протиправних дій і крайня необхідність – заподіяння шкоди сторонній особі з метою самому уникнути небезпеки, за умови, що завдано шкоду меншу, ніж та, що загрожувала. Зарубіжні та вітчизняні нормативно-правові акти більш пізнього періоду теж закріплювали численні можливості самостійного захисту, хоча загальної норми щодо права на самозахист у більшості з них не було.

В сучасний період поняття “самозахисту” знайшло своє закріплення в кодифікованому законодавстві. Зокрема, в ст. 19 ЦК України самозахистом визначається застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства [6]. Встановлено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Та варто зосередити увагу студентів на тому, що способи самозахисту мають відповідати нанесеній шкоді.

Вище вже було сказано, що необхідна оборона є одним із способів самозахисту прав особистості. Важливою особливістю є те що, шкода, заподіяна в стані необхідної оборони не підлягає відшкодуванню. Кримінальним Кодексом України (далі – КК) ст. 36 необхідну оборону визначено як дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [12].

Якщо говорити про другий спосіб самозахисту, тобто крайню необхідність, то законодавець визначає, що не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності. Поняття даного способу самозахисту також закріплено КК у ст. 39 і полягає в заподіянні шкоди інтересам осіб для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, якщо цю небезпеку в цій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої

необхідності [12]. А от у цивільному законодавстві вказується, що крайня необхідність за рішенням суду може або не відшкодовуватися взагалі або відшкодовуватися кожним в певній частці або в повному обсязі (ст. 1171 ЦК).

Враховуючи вищевказане ми прийшли до висновку, що звертаючи увагу на тенденцію порушення прав особи в сучасному суспільстві досить важливим є зосередити увагу на правовій обізнаності у сфері захисту цих норм при правовій підготовці майбутніх соціальних працівників. Варто сказати, що тільки держава може окреслити за допомогою юридичних норм територію, на якій людина діє за своїм вибором і на власний розсуд. Разом з тим, держава має забезпечити захист цієї території від втручання інших осіб. В механізмі захисту прав особистості чітко визначені способи захисту та межі їх дії. Окремою правовою категорією визначено самозахист. При самозахисті виникає можливість у особи в разі порушення її права застосувати адекватну протидію самостійно, яка звісно не суперечить нормам закону і моральним нормам. Тому, самозахист як окрема категорія в захисній системі державі може не тільки сприяти соціальній активності, правосвідомості населення, а й попередженню правопорушень в майбутньому.

Використана література:

1. Великий юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Видавництво” “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
2. Ковчина І. М. Основи соціально-правового захисту особистості: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності “соціальний педагог”/ за заг. ред. докт. філос. наук, проф. А. О. Ярошенко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 297 с.
3. Ковчина І. М., Черненко М. В., Радчук І. Ю. Актуальні проблеми соціально-правового захисту населення : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціалізації “соціально-правовий захист населення”. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 116 с.
4. Юридичний словник / за ред. В. Г. Гончаренка. – Ю. : К : “Форум”. – 2005. – 473 с.
5. Конституція України – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.
6. Цивільний Кодекс України – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.
7. Закон України “Про нотаріат” – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.
8. Закон України “Про прокуратуру” – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.
9. Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.
10. *Мойсеєнко В. М.* Помилувати не можна стратити : наук.-інформ. вид. – К. : Вища шк., 2011. – 376 с.
11. *Бойко М. Д.* Правовий захист: коментарі, роз’яснення, практичні поради, зразки юридичних документів. – К. : Наукова Думка, 2004. – 447 с.
12. Кримінальний Кодекс України – інформаційний портал Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.

ЮРЧЕНКО Є. О. Некоторые аспекты формирования понятия “самозащиты” в системе защиты прав человека в процессе правовой подготовки социальных работников.

В статье раскрывается порядок закрепления правовых знаний о механизме защиты прав личности в процессе профессиональной подготовки социальных работников. Вследствие донесения педагогами правовой информации установлена способность каждого защищать свои права и свободы от нарушений и противоправных посягательств всеми способами, не запрещенными законом. Это возможно осуществить как через обращение в органы государственной власти: адвокатуры, прокуратуры, нотариата, суда и других, так и самостоятельно. В направлении самостоятельной защиты прав личности государством закреплено термин “самозащита”. Он определяется как применение лицом средств противодействия, которые не запрещены законом и не противоречат моральным основам общества. Разъяснено, что в зависимости от имеющегося у лица правового статуса, как дополнительный способ государственной защиты, установлены гарантии для всего населения и особенно кризисных групп в виде государственной помощи, социальных льгот и услуг.

Ключевые слова: права человека, самозащита, государственные гарантии, правовой статус, государственные органы.

YURCHENKO E. A. Some aspects of the “self-defence” concept in the system of protection of individual rights in the legal training of social workers.

In the article opened up the order of fixing of legal knowledge in relation to the mechanism of defence of rights for personality in the process of professional preparation of social workers. As a result of report of legal information teachers ability is set to protect each the rights and freedoms from violations and illegal encroachments by all facilities, not forbidden a law. It is possible to carry out it as through an address to the organs of state power: advocacy, office of public prosecutor, court and in result of independently way. In direction of independent defence of rights for personality the state is fasten term “self-defence”. He is determined as application of counter weapons which are not forbidden a law and does not conflict with moral principles of society a person. It is explained, that depends from present for a person legal status as an additional method of state defence, set guarantees for all population and especially crisis groups as a state help, social privileges and services.

Keywords: rights for personality, self-defence, state guarantees, legal status, public organs.

**Янжула О. В.
Інститут проблем виховання НАПН України**

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “КОМПЕТЕНТНІСТЬ” ТА “КОМПЕТЕНЦІЯ” ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В статті розглядається співвідношення понять “компетентність” та “компетенція” як психолого-педагогічна проблема. На основі аналізу наукової літератури запропоновано авторське визначення цих термінів та виокремлено основні їхні характеристики. Виявлено, що, компетенція – це складова компетентності, яка характеризується лише одиничними вузькоспеціальними знаннями та досвідом виконувати певний вид діяльності.

Ключові слова: компетентність, компетенція, ключові компетенції.

На особливу увагу заслуговує нещодавно розроблена “концепція компетентності” як провідна ідея для сучасної національної системи освіти, суть якої полягає в тому, що “...система освіти тільки тоді може вважатися ефективною, коли її результатом буде компетентна особистість, котра